

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.985

С.М. Лозова, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та
психіатрії Харківського національного університету
внутрішніх справ

О.В. Пчеліна, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та
психіатрії Харківського національного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ЗАЙНЯТТЯМ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Висвітлено зміст діяльності слідчого щодо розслідування правопорушень, пов'язаних з незаконним гральним бізнесом; розглянуто тактичні особливості проведення окремих слідчих дій залежно від типових слідчих ситуацій.

Ключові слова: незаконне зайняття гральним бізнесом, дослідження комп'ютерних засобів і програмного забезпечення, комп'ютерно-технічна експертиза, гральні автомати, комп'ютерні симулятори.

Освещено содержание деятельности следователя по расследованию правонарушений, связанных с незаконным занятием игорным бизнесом; рассмотрены тактические особенности проведения отдельных следственных действий в зависимости от типичных следственных ситуаций.

The article highlights the content of the investigator's activity in investigations of crimes related to the illegal gambling; considered tactical features of specific investigative actions based on common investigative situations.

Як відомо, гральний бізнес та участь в азартних іграх в Україні заборонені відповідно до Закону України від 15.05.2009 р. № 1334-VI «Про заборону грального

бізнесу в Україні» (ст. 2) [1]. За порушення цієї законодавчої вимоги правопорушника можуть притягнути до кримінальної відповідальності згідно зі ст. 203-2 Кримінального кодексу України [2].

Правоохоронні органи зобов'язані виявляти факти зайняття гральним бізнесом, своєчасно реагувати на повідомлення (заяви) про такі факти, а також об'єктивно, всебічно та якісно їх розслідувати. А отже, метою цієї статті є висвітлення особливостей розслідування правопорушень, пов'язаних з незаконним зайняттям гральним бізнесом.

Дослідженню проблем у сфері, про яку йдеться, присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені: Р.С. Белкін, А.Н. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, В.А. Образцов, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.Ю. Шепітько, Н.П. Яблоков та інші. Проте питання щодо методики розслідування правопорушень, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом, або залишилися поза увагою в їхніх працях взагалі, або висвітлено поверхнево в межах окремих їх аспектів. Це дослідження покликане усунути наявні прогалини.

Під час кримінального провадження щодо незаконного зайняття гральним бізнесом слідчий, який провадить досудове розслідування, наділений правом використовувати такий законний засіб доказування, як проведення комплексу гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Особливості тактики проведення певних гласних слідчих (розшукових) дій зумовлюються насамперед слідчою ситуацією, яка склалася на момент початку цього кримінального провадження.

Отже, доцільно розглянути типові слідчі ситуації, з якими слідчий може мати справу під час досудового розслідування факту незаконного зайняття гральним бізнесом.

Ситуація 1. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням факту незаконного зайняття гральним бізнесом у казино

Невідкладною й однією з перших гласних слідчих (розшукових) дій у цьому випадку є огляд місця події, а саме приміщення, в якому розташовано казино. Проте слідчий має право не обмежуватися виключно гральним залом казино, а розширити межі місця події до підсобних приміщень. Предметом пошуку є ігрові столи, карти, рулетки, рахункова машини, ігрові фішки, документація казино, грошові кошти тощо.

Слідчий огляд, у тому числі й огляд місця події, проводиться з дотриманням вимог, закріплених ст. 237 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) [3]. Основним завданням огляду місця події є фіксація обстановки у приміщенні казино й насамперед наявності ігрових столів та ігрових автоматів. Також фіксують їх розміщення, кількість і робочий стан. При цьому слід звертати увагу на наявність на гральному устаткуванні будь-яких номерних знаків (інвентаризаційних номерів, номерів пломб чи інших захисних засобів), про що обов'язково робити відповідний запис у протоколі огляду місця події.

До завдань огляду місця події також належать:

- пошук, фіксація, опис і вилучення всіх касових апаратів, зчитувачів магнітних карт, апаратів для тасування та сортування карт, рахункових машин (пристроїв для рахування грошей), комп'ютерних систем, допоміжного ігрового устаткування (гральних костей, фішок, колод ігрових карт тощо);

- виявлення сейфів та інших тайників з метою ретельного дослідження та вилучення їх вмісту;

– виявлення та вилучення фізичних носіїв інформації із засобів відеоспостереження;

– виявлення, фіксація, опис і вилучення грошових коштів, розписок боржників, засновницької документації, документації бухгалтерського обліку та фінансової звітності тощо.

Під час підготовки до проведення огляду місця події слідчий повинен вирішити питання щодо забезпечення правильного упакування, транспортування вилученого ігрового устаткування та його збереження. Для такого огляду до складу слідчо-оперативної групи рекомендується залучати спеціаліста у сфері комп'ютерної техніки.

Після проведення огляду місця події у справах цієї категорії найчастіше проводять таку слідчу дію, як допит свідків і підозрюваних. Як свідки можуть бути допитані особи, що перебували на момент огляду в приміщенні гральних закладів, виступали як поняті під час проведення огляду, а також будь-які інші особи, які мають інформацію, важливу для кримінального провадження.

Тактичні прийоми, які використовують під час допиту, можна поділити на 2 групи залежно від ситуації, що склалася: безконфліктної чи конфліктної.

У разі безконфліктної ситуації показання допитуваних зазвичай є послідовними, логічними і не викликають сумніву щодо правильності розуміння ними змісту обставин правопорушення, добровільності та істинності їх позиції. Єдиною проблемою може бути те, що допитувані особи (свідки, підозрювані), хоча і бажають давати показання, але не можуть згадати певної інформації. За такої ситуації тактичні прийоми можуть бути спрямовані лише на актуалізацію забутого, наприклад, проведення допиту безпосередньо на місці події, пред'явлення доказів, використання асоціативних зв'язків.

Конфліктною є ситуація, коли особа відмовляється давати показання, дає неправдиві показання, змінює раніше надані показання або відмовляється від них.

Якщо особа відмовляється давати показання, потрібно з'ясувати мотиви такої поведінки. Вони можуть бути різними залежно від процесуального статусу учасника допиту. Так, якщо для підозрюваного найхарактернішим мотивом є уникнення покарання, то для свідків це може бути небажання співпрацювати з правоохоронними органами, певні психологічні бар'єри. Проте найчастіше це корисливий мотив або страх помсти з боку підозрюваного чи його оточення. Зазвичай відмова від показань проявляється у непрямій формі, а саме: у вигляді ухилень під приводом «не бачив, не чув», «давно було, вже не пам'ятаю», «був п'яний, нічого не пам'ятаю» тощо. У цьому випадку основним тактичним завданням особи, яка проводить допит, є запобігання позиції допитуваного про відмову від показань, а у разі неможливості такого кроку — поступове втягнення його у спілкування та переконання у потребі дати показання. Зазначене більшою мірою стосується допиту свідків, оскільки згідно з частиною четвертою ст. 224 КПК України у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання та давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити відразу після отримання такої заяви [3].

Якщо особа дає неправдиві показання, доцільно використовувати такі тактичні прийоми:

– пред'явлення доказів, деталізація показань;

– проведення серії повторних допитів, під час яких не тільки застосовувати прийоми деталізації показань і пред'явлення доказів, а й проводити одночасний

допит двох і більше допитаних раніше осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях;

– створення у свідомості допитуваної особи перебільшеного уявлення про рівень поінформованості слідчого про обставини вчинення злочину.

Можна використовувати також інші тактичні прийоми: маскуваність цілей допиту, використання злочинної обізнаності особи або «психологічного реагенту», зміна темпу допиту.

Слід також пам'ятати, що під час допиту осіб, які займалися гральним бізнесом, нерідко виникають ситуації, коли особа надає неправдиву інформацію про кількість осіб, які відвідували гральний салон, отриманий прибуток, приймання на роботу чи про виконувану роботу (наприклад, особа за документами є сторожем складу, а насправді виконує обов'язки адміністратора грального салону, розташованого у складському приміщенні). У цьому випадку максимально ефективними є прийоми деталізації показань і пред'явлення доказів, якими найчастіше є протоколи допиту свідків.

Якщо допитувані особи змінюють раніше надані показання чи відмовляються від них, вони найчастіше намагаються дискредитувати зібрані докази, посилаючись на те, що слідчий їм погрожував, шантажував, застосовував насильство, що вони підписали протокол допиту не читаючи, що протокол було написано нерозбірливо та незрозуміло тощо. Для запобігання такій ситуації чи спростування наговорів допитуваних осіб слідчий може застосувати такі тактичні прийоми:

– встановивши найдрібніші деталі вчинення правопорушення, знайти їх підтвердження з різних джерел (допитів інших осіб, висновків експерта, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту тощо);

– запропонувати допитуваній особі власноруч викласти показання у протоколі;

– відтворювати в протоколі допиту слова та словосполучення, характерні для стилю допитуваної особи;

– запропонувати допитуваній особі власноруч внести у протокол уточнення щодо тих чи інших обставин;

– обов'язково використовувати під час допиту додаткові засоби фіксації показань (звуко- чи відеозапис).

Якщо під час розслідування правопорушень, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом, у показаннях допитуваних осіб виникають розбіжності, слідчий (прокурор) має право провести одночасний допит двох чи більше допитаних раніше осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях. Під час проведення одночасного допиту двох і більше допитаних раніше осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях можуть бути застосовані 2 групи тактичних прийомів: тактичні прийоми, спрямовані на усунення несвідомої омани допитуваних осіб, і тактичні прийоми, спрямовані на подолання неправди. Більш детального розгляду тактичні прийоми одночасного допиту не потребують, оскільки у справах цієї категорії така слідча дія проводиться рідко. Адже в більшості випадків підозрювані особи визнають свою провину, дають вичерпні правдиві показання і розбіжностей у показаннях різних осіб не виникає.

Не менш інформативним і важливим для доказування всіх обставин справи щодо зайняття гральним бізнесом є проведення в межах розслідування такої гласної слідчої (розшукової) дії, як обшук.

Обшук проводять переважно за місцем проживання власника казино або його родичів, друзів тощо. Підставою для прийняття рішення про доцільність проведення обшуку є наявність достатньої інформації про імовірність знаходження в певному місці важливих для кримінального провадження речових доказів.

Під час обшуку слід відшукувати та вилучати насамперед такі об'єкти:

– документи, що визначають правовий стан суб'єкта господарювання, під прикриттям діяльності якого і ведуть гральний бізнес у казино (установчі, реєстраційні та дозвільні документи);

– договори та супутні їм документи (наприклад, договори купівлі-продажу ігрового устаткування, договір оренди нежитлового приміщення тощо);

– документи на переказ і спеціальні платіжні засоби;

– документи обліку та звітності (в тому числі й «чорної» бухгалтерії);

– інші документи (чорнові записи, особиста переписка, розписки тощо);

– комп'ютерна техніка та електронні носії інформації;

– грошові кошти тощо.

Під час розслідування правопорушень, про які йдеться, за потреби призначають проведення таких експертиз:

– дактилоскопічної (якщо на гральних автоматах, комп'ютерах або взагалі у приміщенні виявлено сліди пальців рук, які підлягають ідентифікації);

– судово-почеркознавчої (у разі виявлення чорнових записів, боргових розписок тощо);

– техніко-криміналістичної експертизи документів (зادля з'ясування способу виготовлення документа та наявності в ньому ознак підробки);

– судово-бухгалтерської або фінансово-кредитної (за потреби призначають комплексну судово-економічну експертизу);

– комп'ютерно-технічної (для дослідження комп'ютерних засобів, програмного забезпечення та даних на електронних носіях інформації);

– судової інженерно-технічної (для дослідження гральних автоматів) тощо.

Ситуація 2. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням факту незаконного зайняття гральним бізнесом на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах або в інтерактивних закладах

Для розслідування цих правопорушень проводять комплекс гласних слідчих (розшукових) дій, аналогічних тим, які проводять за ситуації 1. Тому загальні процесуальні та тактичні вимоги до проведення таких слідчих (розшукових) дій будуть ідентичними. Отже, доцільно окреслити лише особливості проведення огляду, обшуку та судових експертиз під час розслідування таких правопорушень.

Специфіка слідчого огляду та обшуку зумовлюється потребою у проведенні додаткового дослідження гральних автоматів і комп'ютерних стимуляторів, що потребує використання спеціальних знань спеціаліста з комп'ютерних технологій.

Після прибуття на місце проведення огляду чи обшуку слідчий повинен вжити заходів, спрямованих на забезпечення цілісності інформації на комп'ютерному носії. Будь-які маніпуляції під час огляду комп'ютерної техніки повинен проводити виключно спеціаліст з комп'ютерних технологій. У протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії слід зазначити відомості стосовно виду та найменування комп'ютерної техніки, яку використовували як комп'ютерні стимулятори або на якій є важлива для розслідування інформація. Обов'язково фіксують, в якому стані

прилади (увімкнені, вимкнені чи у сплячому режимі), які програми на них встановлено (наприклад, програми, що імітують азартні ігри «Рулетка», «Блек Джек»), чи є доступ до мережі Інтернет чи іншої локальної мережі тощо. Вилучену пд. час огляду чи обшуку комп'ютерну техніку слід належно упакувати.

Об'єктом пошуку та дослідження під час огляду чи обшуку є також гральні автомати, відеоатракціони, чекові апарати, апарати для підрахунку грошей, матеріальні носії інформації із засобів відеоспостереження, різна документація, грошові кошти, металеві сейфи тощо.

Якщо під час огляду чи обшуку будуть виявлені одноманітні ігрові автомати чи/та відеоатракціони, слідчий згідно з частиною шостою ст. 100 КПК України може передати їх на відповідальне зберігання (якщо це не зашкодить кримінальному провадженню) [3]. У такому випадку речові докази фіксують за допомогою фотографування або відеозапису та докладно описують (за потреби може бути збережений зразок речового доказу, достатній для його експертного дослідження або інших цілей кримінального провадження).

З метою дослідження гральних автоматів і комп'ютерних симуляторів призначають судову інженерно-технічну експертизу. Проте найчастіше виникає потреба у призначенні комплексної комп'ютерно-технічної експертизи, у межах якої проводять експертизу комп'ютерних засобів, експертизу даних, експертизу програмного забезпечення.

Предметом комп'ютерно-технічної експертизи є фактичні дані, які встановлюють за допомогою спеціальних знань у галузі комп'ютерних технологій і які стосуються характеристик та властивостей комп'ютерних засобів і програм, їх ідентифікації та особливостей функціонування. До кваліфікованого формування запитань, які слідчий виносить на вирішення експертизи, слід залучити експерта або спеціаліста-системотехніка, який допоможе слідчому сформулювати запитання до технічних спеціалістів вузького профілю, а потім узагальнити їх відповіді.

На комп'ютерно-технічну експертизу найчастіше надають такі об'єкти: системні блоки, монітори, клавіатури, комп'ютерні мишки, ігрові автомати та ключі до них. Для дослідження інформації, яку містять комп'ютерні носії, експертові надають сам комп'ютерний носій, а також комп'ютерний комплекс, складовою частиною якого є досліджуваний носій. У певних випадках на дослідження можуть надавати лише комп'ютерний носій та інформацію щодо показів годинника реального часу комп'ютера, з якого він вилучений (якщо перед експертом ставлять запитання стосовно дати і часу певних дій користувача).

З метою встановлення відповідності програмного продукту певним параметрам, а також визначення його вартості експертові надають носій з копією цього програмного продукту та еталонну (дистрибутивну) його копію, що реалізується на вітчизняному ринку програмних засобів. Відсутність дистрибутивної копії програмного продукту не повинна перешкоджати призначенню експертизи, оскільки в певних випадках її можна провести за наявності копії програмного продукту.

Визначити, які саме об'єкти (у кожному конкретному випадку) слід надавати експертові для дослідження, а також як їх правильно відбирати, можна, проконсультувавшись з експертом (спеціалістом) в галузі комп'ютерної техніки.

Як свідчить досвід експертної практики, найчастіше за результатами комп'ютерно-технічної експертизи підтверджується наявність у пам'яті гральних

апаратів ігрових програм, а в службовому меню інформації про введення-виведення ігрових одиниць.

Для перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин щодо зайняття гральним бізнесом, слідчий і прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення потрібних дослідів чи випробувань.

Доцільним є проведення слідчого експерименту у випадку, коли:

- особа, яку допитують, схильна до зміни показань;
- слідчий вважає, що особа, яка дає показання, обмовляє себе.

Під час проведення слідчого експерименту можна використовувати такі тактичні прийоми:

– обов'язкове залучення спеціаліста з комп'ютерних технологій (коли його спеціальні знання можуть бути використані для відтворення обстановки події або явища);

– використання тих самих знарядь і засобів (гральних автоматів, магнітних ключів, спеціальних комп'ютерних програм), які застосовували під час правопорушення, або однорідних предметів і знарядь;

– кількаразове повторення дослідів зі зміною умов експерименту, що дозволить не допустити випадкових результатів і достовірно з'ясувати певний факт.

Ситуація 3. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням факту незаконного зайняття гральним бізнесом у букмекерських конторах

Як і в двох попередніх ситуаціях у цьому випадку передусім проводять огляд місця події, а саме приміщення, де приймали ставки та здійснювали виплати клієнтам вигравів. Основним завданням такого огляду є фіксація обстановки в цьому приміщенні, а також виявлення, фіксація, дослідження та вилучення основних речових доказів:

- документів, які визначають правовий стан суб'єкта господарювання, під прикриттям діяльності якого ведеться гральний бізнес у букмекерських конторах;
- договорів і супутніх їм документів;
- квитків про зроблені ставки;
- платіжної документації;
- документів обліку та звітності;
- чорнових записів, боргових розписок тощо;
- грошових коштів;
- комп'ютерної техніки та електронних носіїв інформації;
- матеріальних носіїв інформації із засобів відеоспостереження;
- чекових апаратів, апаратів для рахування грошей, апаратів для зчитування штрих-кодів із квитків тощо.

За наявності підстав слідчий має право прийняти рішення про доцільність проведення обшуку за місцями проживання підозрюваних або їх рідних, близьких. Об'єктом пошуку зазвичай є грошові кошти, різна документація (установчі, платіжні документи, документи «чорної» бухгалтерії, чорнові записи, боргові розписки), комп'ютерна техніка та електронні носії інформації тощо.

Значний обсяг доказової інформації слідчий отримує під час допиту підозрюваних і свідків. Як свідки можуть бути допитані особи, які робили ставки (гравці), обслуговуючий персонал букмекерської контори, особи, яких залучали як понятих

під час проведення огляду чи обшуку, інші обізнані особи. Тактичні прийоми проведення допитів і одночасних допитів такі самі, як і в ситуації 1.

Для слідчої ситуації, про яку йдеться, характерним є проведення такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення особи для впізнання. Зазвичай пред'являють для впізнання підозрювану особу. При цьому впізнають її особи, які робили ставки в букмекерській конторі, або співробітники цієї контори.

Під час розслідування таких правопорушень у букмекерських конторах найчастіше призначають:

- техніко-криміналістичну експертизу документів;
- почеркознавчу експертизу;
- судово-економічну (або судово-бухгалтерську чи фінансово-кредитну) експертизу;
- комп'ютерно-технічну експертизу.

Ситуація 4. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням факту незаконного зайняття гральним бізнесом у віртуальних (електронних) казино

За цієї ситуації проводиться комплекс гласних слідчих (розшукових) дій, як і для ситуацій 1, 2. Процесуальні та тактичні особливості проведення цих дій аналогічні тим, які були зазначені вище.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна дійти висновку, що визначення особливостей розслідування правопорушень, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом, має велике як теоретичне, так і практичне значення, що зумовлено значною суспільною небезпекою цієї категорії правопорушень.

Список використаної літератури

1. Закон України від 15.05.2009 № 1334-VI «Про заборону грального бізнесу в Україні»: станом на 15 травня 2009 року // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38. — Ст. 536.
2. Кримінальний кодекс України : станом на 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 5 липня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9-10, № 11-12, № 13. — Ст. 88.